

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

David Kadlec

Pojetí mysli na počátku novověké tradice

The Concept of Mind at the Beginning of Modern Philosophy

Praha 2014

Vedoucí práce: Doc. James Hill, Ph.D

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 27. dubna 2015

.....
Jméno a příjmení

Poděkování

Chci poděkovat doc. Jamesi Hillovi za vřelou spolupráci, cenné rady a připomínky, které mi velmi pomohly práci dokončit.

Klíčová slova:

filosofie, mysl, duše, Descartes, Locke, epistemologie, ontologie

Keywords:

philosophy, mind, soul, Descartes, Locke, epistemology, ontology

Abstrakt:

Práce se zabývá pojetím mysli u Johna Locke a René Descartese. Hlavní pozornost je věnována schopnostem lidské duše, čili chápavostí a vůli, a též její ontologické povaze. Jsou kladeny otázky o druhu substance, kterou mysl je, o identitě osobnosti, svobodě vůle a způsobech poznávání. Systémy jsou po uvedení kriticky zkoumány, a srovnávány co do jejich silných a slabých stránek. Rozdíly mezi oběma filosofy se nejzjevněji ukazují ke konci práce v názoru na nehmotnost či hmotnost mysli.

Abstract:

The essay concerns itself with the concept of mind in John Locke's and René Descartes' philosophy. The main focus lies on the abilities of human soul, that is understanding and will, and its ontological properties. The work tackles questions regarding personal identity, freedom of will, and the kind of substance that a mind is. Both systems are, after their introduction, critically examined, and their strengths and weaknesses are compared. The difference between both philosophers crystallizes towards the end of the piece in their view on the immateriality or materiality of mind.

Obsah

ÚVOD.....	1
RENÉ DESCARTES	
1.1 ÚVOD A ZDROJE.....	1-2
1.2 DESCARTESOVY POJMY – MYŠLENKA, IDEA, SUBSTANCE.....	2-3
1.3 METODA.....	4-5
1.4 POZNÁNÍ.....	5-8
1.5 VŮLE.....	9-10
1.6 MYSL A TĚLO.....	10-12
JOHN LOCKE	
2.1 ÚVOD, IDEA.....	12-13
2.2 VROZENÉ IDEJE, MYSL JAKO TABULA RASA.....	13-17
2.3 VLASTNOSTI A SCHOPNOSTI MYSLI.....	17-21
2.4 OSOBNÍ IDENTITA, VĚDOMÍ.....	21-23
SROVNÁNÍ	
3.1 ÚVOD.....	23
3.2 DUALISMUS.....	24
3.3 BŮH.....	24-26
3.4 EPISTEMOLOGIE.....	26-28
3.5 VŮLE A SVOBODA.....	28-29
3.6 ONTOLOGICKÁ POVAHA MYSLI.....	29-32
ZÁVĚR.....	33
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	34

Předmluva

Úkol, který si kladu pro svou bakalářskou práci, je vyložit a porovnat pojetí mysli u Descartese a Locke. Práce dozrála v průběhu zkoumání a sepisování mnoho změn, z nichž největší je podstatné zúžení tématu. Původní koncept, zjevný z titulu práce, byl postihnout filosofii mysli nejen u těchto prvních dvou velikánů novověku, ale i sledovat, jak se vyvíjel dále zejména u Leibnize, Berkeleyeho a Humea. Taková šíře záběru by však vyžadovala buď daleko větší rozsah, než jaký má standardní bakalářská práce, nebo velmi zkratkovité pojednání o jednotlivých filosofech. Ani jedno nebyla cesta, kterou bych se chtěl vydat, a proto jsem téma zredukoval na zmíněné dva myslitele. Takový rozsah se ukázal být únosným, přestože někdo by jistě považoval za vhodnější vybrat téma ještě užší, a zacházet více do detailu. Místo detailu jsem se pokusil nabídnout naopak obecnější pohled na věc, ukazující širší souvislosti.

Nejprve jsem se pustil do důkladného prozkoumání pozic obou filosofů, ze kterého vzešly dvě kapitoly, každá věnující se jednomu z nich. Kapitoly jsem seřadil chronologicky (Descartes → Locke), přestože byly dopsány v opačném pořadí. V klíčové předposlední kapitole jsem obě pojetí srovnal, a pokusil se k nim zaujmout vlastní stanovisko na základě předchozího zkoumání, sekundární literatury a rad vedoucího práce.

Úvod

Když říkám, že se práce zabývá *pojetím mysli*, míním tím zejména tři následující otázky. Co je to lidská mysl či duše a jaké má bytí (hmotné či nehmotné, věčné či časné a tak podobně)? Jaké jsou vlastnosti a mohutnosti mysli? Jakým způsobem poznává? Jelikož oba filosofové daným tématům nevěnují stejnou míru pozornosti, musel jsem se například u Lockeova o něco více zabývat epistemologií, zatímco u Descartesovy koncepce spíše ontologií. Snažil jsem se sledovat myšlenkové postupy filosofů, a proto nutně u jednoho zacházím do podrobností v jedné věci, kdežto u druhého v jiné.

René Descartes

1.1 Úvod a zdroje

René Descartes, který svým dílem započal bohatou éru novověké filosofie, patří jistě mezi největší filosofy vůbec. Oproti scholastice, která spíše po krocích stavěla stále dál na své tradici, se Descartes pokusil o novou, navýsost originální koncepci první filosofie a počátku vědy. Kromě metafyziky se zabýval i matematikou a přírodovědou, ale co mě v této práci bude zajímat, je jeho pojetí mysli, neboli, jak ji často nazývá, věci myslící (res cogitans).

Hlavní zdroje, ze kterých budu čerpat, sestávají z *Meditací a námitek*¹, *Principů filosofie*², a v menší míře i *Rozpravy o metodě*³ a *Pravidel pro vedení rozumu*.⁴ Jeho díla přírodovědná, matematická a geometrická se tématu mysli týkají nanejvýš okrajově (kupříkladu ve vztahu těla k mysli), takže je téměř nezohledňuji. Descartesova filosofie sice v průběhu jeho života doznala jistých změn, ale jedná se většinou o menší změny v

¹ René Descartes, *Meditace o první filosofii, Námítky a autorovy odpovědi*; Praha 2003, OIKOYMENH, přeložil Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil (dále jen *Meditace*)

² René Descartes, *Principy filosofie*, nakladatelství AV ČR 1998, přeložil Glombíček, Marvan (dále jen *Principy*)

³ René Descartes, *Rozprava o metodě*, nakladatelství Svoboda 1992, přeložila Věra Vlčková

⁴ René Descartes, *Pravidla pro vedení rozumu*, Praha 2000, přeložil Vojtěch Balík (dále jen *Pravidla*)

argumentaci či v detailech. Kostra jeho učení zůstává pevná, a pokud se změny dotknou našeho tématu, pokusím se na ně vždy upozornit.

Jelikož Descartesova filosofie (alespoň její jádro) stojí na řetězu argumentů⁵, budu se muset zabývat kromě epistemologie, která je mým hlavním tématem, někdy i ontologií. Nakolik to půjde, budu z řetězce argumentů extrahovat právě ty části a ty poznatky, které souvisejí s povahou mysli, ale ne vždy to bude úplně možné. Naproti tomu u Locke se bude jednat o daleko jednodušší práci, jelikož se budu moci zaměřit vysloveně na několik kapitol, které mému tématu přísluší.

Zkoumání Descartesova pojetí mysli začnu tím, že vysvětlím některé jeho základní pojmy, bez kterých se neobejdeme. Jelikož vymýšlel, dá se říct, zcela nový přístup, není divu, že používá některé tradiční filosofické (i velmi běžné) pojmy jiným způsobem. Tyto redefinice sám na několika místech otevřeně přiznává.⁶

1.2 Descartesovy pojmy – myšlenka, idea, substance

Pokusme se tedy nejprve načrtnout význam několika podstatných pojmů, které Descartes běžně užívá. S tímto předporozuměním už poté budeme moci pracovat, aniž bychom se zbytečně zastavovali kvůli definicím, a měli bychom být schopni bez větších obtíží přejít přímo k hlubším problémům Descartesovy filosofie mysli.

Prvním a nejčastěji využívaným pojmem bude *idea*. Ideje budu samozřejmě dále rozebírat a představovat různé druhy, ale nyní jde o to, co bychom si pod pojmem měli vybavit. Ideu je třeba odlišit od myšlenky, která má podobný význam. *Myšlenka* je cokoliv, čeho jsme si bezprostředně vědomi.⁷ Jelikož je čtenář zajisté zvyklý na pojem *vědomí*, můžeme snad říci, že myšlenka je vše, co se vyskytne v našem vědomí, včetně pocitů, představ, i smyslových vjemů. Idea je pak forma myšlenky, jejímž vnímáním jsem si té myšlenky vědom.⁸ To je poměrně neintuitivní definice, kterou naštěstí Descartes vzápětí doplňuje. Nejedná se pouze o nějakou představu, ale o jakousi ucelenou, zaměřenou myšlenku. Když se otočím v křesle, a podívám se z okna, mám myšlenku výhledu, ale to

⁵ To je nejlépe vidět v *Meditacích* (avšak i v *Principech*), kdy nás autor po této trase přímo vede.

⁶ Například *Pravidla*, str. 25

⁷ *Principy* str. 17

⁸ *Meditace* str. 138 (odpověď na druhé námítky)

ještě neznamena, že mám *ideu* výhledu (alespoň pokud tak činím mimoděk a nijak se na myšlenku dále nesoustředím a nesnažím se ji pojímat rozumem). Každá idea je tedy myšlenkou, ale nikoliv naopak. Slovo idea si snad zvolil právě proto, aby naznačil (podle idejí tradice platonismu a novoplatonismu), že se jedná o formu myšlenky, a nikoliv o něco tělesného (podle vzoru látky a formy), a ani ne nutně tělesně zaměřeného.⁹ Můžeme mít ideu stromu, ale stejně dobře můžeme mít ideu geometrického tvaru, nebo geometrického zákona, čili ideu čistého intelektu, úplně oproštěnou jakékoliv doprovodné představy.

Dalším důležitým pojmem, který se naštěstí poměrně shoduje s tradicí aristotelismu (nedochází k velké změně významu), je substance. Substance je samostatně existující věc, mající nějaké vlastnosti, které pojímáme ideou. Její samostatnost znamená, že není závislá, jako jsou například akcidenty závislé na substanci. Na druhou stranu je u Descartese trvající existence celého světa závislá na Bohu, čili nemůžeme říct, že by byla substance naprosto soběstačná, nebo samostatná ve stejně silném smyslu jako Bůh. O substanci samotné o sobě nemáme jinou ideu, než že je věcí¹⁰, a poznáváme ji skrze její atribut a kvality. Pokud mluvíme o tělesné substanci, můžeme rozlišit její atribut rozlehlosti na několik modů. Mody jsou vlastnosti, které vnímáme rozlišeně, tedy tvar, pohyb, trvání a počet, kdežto kvality vnímané smíšeně (vůně, barva, chuť, atd.)¹¹ mezi ně zařadit nemůžeme. Jsou to totiž vlastnosti, které sice vnímáme na tělesech, nevíme však přitom, zda tělesům skutečně přísluší, či existují pouze v představivosti (při vnímání). V tomto zmateném poli vjemů a pocitů se dotýkáme nikoliv pouze věci rozlehlé, nebo pouze věci myslící, ale právě jejich spojení (k tomuto problému se vyjádřím dále). Substance netělesná, tedy mysl či duše¹², má atribut myšlení, a jeho mody jsou chtění, přitakání, popírání, a další. Duše jako subjekt (netělesná substance) je známa bezprostředně zevnitř, jelikož myslíme a jsme si toho zároveň vědomi. Proto můžeme postupovat (pokud jsme správně skeptici) zprvu pouze z poznání vlastní mysli, a pak teprve něco usuzovat o ostatních substancích.

⁹ Descartes's changing mind str. 172 a 173

¹⁰ Meditace str. 139 (odpověď na druhé námitky)

¹¹ Principy str. 55 a 57, nebo i Meditace str. 42-43 (třetí meditace)

¹² Descartes tyto pojmy používá zaměnitelně, ale někdy říká, že slovo mysl je příhodnější (například Meditace str. 138), jelikož duše je pojem víceznačný a vztahují se k němu různé předsudky.

1.3 Metoda

Nyní, když máme základní pochopení některých klíčových termínů Descartesovy filosofie, začneme zkoumat jeho raná díla, a to s náhledem na metodu, kterou se rozhodl postupovat. *Pravidla pro vedení rozumu* roku 1628 opustil rozepsaná, a poté se pustil do práce na *Rozpravě o metodě* (a několika dalších dílech), kterou publikoval v roce 1637. Přestože těžiště jeho filosofie najdeme později v *Meditacích* a *Principecích*, odhalují jeho dvě raná díla, jakou metodu, kterou dodržoval i v dílech pozdějších, pro svá bádání zvolil.

Téma, jímž se Descartes zabýval po celý svůj život, bylo poznání. Tak zní i nadpis prvního pravidla : "Cílem bádání má být vedení rozumu k vynášení pevných a pravdivých soudů o všem, co se mu naskytne."¹³. Hned na počátku *Rozpravy* Descartes naznačuje, jakou má rozum povahu. Každý člověk je prý obdařen zdravým rozumem, a rozdíl ve znalostech nevznikají tím, že by jeden měl bystřejší rozum, avšak tím, že každý kráčíme jinou cestou a zabýváme se různými věcmi.¹⁴ Rozum je tedy u všech lidí rovný co do schopnosti poznat pravdu a odhalit klam, byť někdo je snad o něco rychlejší v úsudku, nebo má bystřejší paměť. Opět nám to může připomínat Platónskou epistemologii, dle které i nevzdělaný otrok může dosáhnout jistého poznání (například Pythagorovy věty), pokud je jeho rozum správně veden.

Stejně jako je jen jeden rozum (ten, co nás dělá lidmi), je jen jedna věda.¹⁵ Na rozdíl od řemesel, kde učíme své tělo pracovat různými způsoby, je věda prostě lidská moudrost, která je jedna a tatáž¹⁶, totiž jisté a zřejmé poznání.¹⁷ Proto je třeba se vědou zabývat celistvě, nikoliv se zaměřit pouze na určitý předmět, a zejména je třeba založit vědění na jistém základu. Roztříštěnost a nejistota věd je něco, co Descartese převelice znepokojovalo, a položit principy (počátky) vědy považoval za svůj nejdůležitější úkol. Viděl, že v mnoha přírodních vědách se nám dostává pouze pravděpodobných vysvětlení, a kde se názory myslitelů neshodují, je jasné, že jeden má pravdu, a druhý se mýlí.¹⁸

¹³ Pravidla str. 9

¹⁴ Rozprava o metodě str. 7

¹⁵ *Scientia* – od *scire* (vědět), toto slovo mělo široký význam, jestliže se nejedná prostě o veškeré lidské poznání, pak alespoň o veškeré teoretické poznání (Descartes's changing mind str. 5 – "*scientia*... covers all forms of natural knowledge: the word "philosophy" has an equally wide-ranging use")

¹⁶ Pravidla str. 9

¹⁷ Pravidla str. 13

¹⁸ Toto vidíme jak v Pravidlech (str.13 – 17), tak v Rozpravě (str. 9-11)

Dokonce i filosofové, kteří by měli obzvláště dbát na pravdivost a jistotu svých důkazů, se zřídka kdy na něčem opravdu shodnou. Jediné obory, které těmto pochybnostem unikají, jsou matematika a geometrie, protože je Descartes vyzdvihuje nade vše ostatní a tvrdí, že právě takovéto zřejmosti je třeba dosáhnout ve veškeré vědě. Proti pádnosti matematických důkazů (pokud jsou správně provedené) nelze nic namítat, proto na takových (byť třeba ne vysloveně aritmetických) principech musí být vystavena filosofie. Toto je první krok cesty, kterou Descartes nastoupil. Přijímat pouze to, co je natolik zřejmé, že o tom vůbec není možné pochybovat.¹⁹

Další pravidla Descartesovy metody jen rozvíjejí již řečené. Je třeba postupovat od nejjednodušších a s jistotou prokazatelných pravd po složitější²⁰, a všechny nové poznatky odvodit pomocí dedukce.²¹ Smyslové zkušenosti se přikládá jen malá hodnota, jelikož nám zřídka kdy může zprostředkovat poznatky s požadovanou mírou jistoty. Descartesova filosofie je tedy metodicky skeptická, a nepovoluje pronášet soudy o věcech či stavu věcí, aniž bychom mohli dostatečně dokázat, že jsou pravdivé. Musíme se zdržet úsudku o všem, o čem je možno pochybovat.

Tím se dostáváme k otázce příští kapitoly, která zní : "Jak a co můžeme, za stanovených podmínek, poznat?"

1.4 Poznání

Pokud chceme dosáhnout jistého poznání, musíme se nejprve očistit od falešných názorů, ke kterým jsme se dostávali již od dětství nevhodným vzděláváním, a hlavně přílišným spoléháním na tělo a smyslovost.²² Co vše můžeme uvést v pochybnost? Descartes má za to, že téměř vše. Co k nám přišlo skrze smysly, je jednoduché zpochybnit, neboť smysly nás často mýlí (optickými klamy, nebo tělesnými vadami smyslových orgánů, a tak podobně). Někdo by mohl namítnout, že nás ale nemýlí dost často, a že se lze podle nich dost dobře řídit. Ve snu nás však klamou tak dokonale, že si vůbec neuvědomujeme, že sníme. Není tedy žádný způsob, jak vědět, zda nejsme pouze ve snu.

¹⁹ Rozprava o metodě str. 17

²⁰ Tamtéž

²¹ Pravidla str. 17

²² Celý tento odstavec je rekonstruován z první meditace (Meditace o první filosofii str. 22-27) a z Principů filosofie str. 13-17

Pak jsou též takové pravdy, o kterých vím, aniž bych mohl být takovýmto způsobem klamán. Například, že dvě a dvě jsou čtyři. Můžu si však představit všemocného Boha, který mě klame i v tomto. Zdá se, že jsme zavrhlí již úplně vše, ale Descartes zde nastupuje se svým²³ slavným *cogito* argumentem.

"Tedy onen poznatek: *já myslím, tedy jsem*, je první a nejjistější ze všeho, co se komukoliv naskýtá při správném filosofickém postupu."²⁴

Není tak vše ztraceno, přestože jsme zavrhlí dokonce i matematické a geometrické pravdy s tím, že by nás Bůh mohl klamat. I kdyby nás totiž klamal v ostatním, pořád musí existovat ten, kdo je klamán. Dokazuje se zde poměrně málo. Pouze to, že jsem já (nemůžu zatím dokázat existenci ostatních), a vím, že mám různé myšlenky. Nevím však nic o svém těle, ani zda vůbec nějaký vnější svět existuje. Descartes dále postupuje dokázáním existence Boha z našich idejí a ze samotného pojmu Boha vůbec, ale ony důkazy by vystačily alespoň na jednu celou kapitolu, která by se minula s naším tématem. Místo toho se pozastavme na chvíli u pravd, které jsou natolik jisté, že platí i za nejpřísnější skepse.

Pozorného čtenáře jistě napadne, že ve chvíli, kdy se Descartes rozhodl zpochybnit matematické a geometrické pravdy, musí se rozpadnout všechny jeho následující argumenty. Pokud bychom si totiž odmysleli logiku, jakým právem může říct *tedy* v *myslím, tedy jsem*? Ještě zjevnější se obtíž stává, když argumentuje logicky pro existenci Boha, ať už ontologicky²⁵, nebo z příčiny.²⁶ Karteziánská skepse však není univerzální. Nezpochybňuje náš rozum vůbec, a logiku předpokládá v samotných důvodech pro pochyby. To, že nás Bůh klame, znamená, že kauzalita není vyloučena (klamání je působení), a čistě logické pravdy tedy zůstávají nedotčené.²⁷ Pochybování a intelekt tak nepozbývá platnosti, a ze spárů nejistoty se jeho pomocí můžeme vymanit.

²³ Je známo, že tento argument pronesl již sv. Augustin. Cituji poznámky k *Rozpravě o metodě* (str. 60): "Zdali Descartes věděl o historických předchůdcích svého argumentu v augustinské tradici, je sporné, ale je přec pravděpodobné, že tato tradice naň působila. Gilson pochybuje, že Descartes znal Augustina přímo, jiní (Blanchet, Espinas, Koyré) pochybují o upřímnosti Descartesově"

²⁴ Principy str. 17

²⁵ Název "ontologický" se pro tento druh argumentů ujal poté, co ho tak nazval Kant ve své *Kritice čistého rozumu*

²⁶ Nemůžeme přeci mluvit o příčinnosti a následnosti, nebo vůbec něco vyvozovat bez logických pravidel.

²⁷ Toto stanovisko zastává například James Hill v *Essays on the Concept of Mind in Early-Modern Philosophy, Res Cogitans as Res Dubitans* str. 35

Na čem je založena jistota oněch původních logických poznatků? Laicky by se dalo říct, že jsou prostě zjevné. Tuto rozumovou mohutnost přímo poznávat, co je nepochybné, Descartes v Pravidlech pro vedení rozumu²⁸ nazývá intuicí. Nejedná se o intuici psychologickou, tedy nějaký pocit, nebo výsledek představivosti, nýbrž o chápání mysli. Ve svých pozdějších spisech opouští pojem intuice, a nahrazuje tuto schopnost přirozeným světlem. Funkce přirozeného světla v podstatě není od intuice nijak odlišná. Ukazuje nám nejjistější pravdy, a není nic jiného, čemu bychom mohli více věřit.²⁹ Při bližším zkoumání je nasnadě, že bez intuice by nebyla vůbec žádná možnost se vyplést ze skepse. Pokud bychom totiž nemohli v jednom okamžiku (intuitivně) nahlédnout Boží existenci, nebylo by odkud se odrazit, a čím dokazovat. Proto také Descartes vybízí k meditaci – k očištění mysli, abychom mohli soustředěně nahlédnout první pravdy, ze kterých je možno postupovat dále. Intuice sama již nemůže být zpochybněna, jinak by docházelo k regresi. Descartesova filosofie nás tedy vede k poznání skrze našeho ducha, a tím, že se naprosto podřídíme pravidlům vlastního rozumu, teprve můžeme začít poznávat další (vnější i složitější vnitřní) věci. Že je v karteziánismu samotný subjekt garantem správnosti poznání, bylo později mnohokrát kritizováno³⁰, ale tím se zde zabývat nemusíme.

Poté, co díky přirozenému světlu nahlédneme nutnou existenci Boha, se můžeme zbavit přehnané skepse (Bůh nás nemůže klamat, jinak by nebyl dokonalý), a cokoliv, co vnímáme jasně a rozlišeně, můžeme prohlásit za pravdivé. Jasně znamená, že jsme si toho vědomi dostatečně, nikoliv jen mlhavě, kdežto rozlišeně znamená, že jsme schopni to odlišit a oddělit od ostatních idejí. Kupříkladu matematické pravdy jsou jasné a rozlišené, a co se týče fyzických jsoucen, je takový alespoň jejich geometrický aspekt (rozprostraněnost).³¹ Naproti tomu smyslové vjemy jako chuť a barva, byť třeba jasné (působí na nás silně), rozhodně nejsou rozlišené (chuť se mísí s vůní, barvu určuje kontrast, a tak podobně).

Z toho, co bylo řečeno, vidíme, že Descartesova metoda se primárně snaží osvobodit mysl od zmatenosti smyslů, a jeho meditace mají být praxí tohoto osvobozování³² (postupně nás vedou od zmatených tělesných počitků k jasným a

²⁸ Pravidla str. 23

²⁹ Meditace str. 39

³⁰ Například Charles Sanders Peirce, Some Consequences of Four incapacities, *Journal of Speculative Philosophy* (1868)

³¹ Meditace str. 65-66

³² *Essays on the Concept of Mind in Early-Modern Philosophy, Res Cogitans as Res Dubitans* str. 33

rozlišeným poznatkům). Když postupuje očištěný rozum sám, v chápání nemůže udělat chybu. Chybovat můžeme leda vůlí (o vůli dále v příští kapitole), když přesáhneme hranice toho, co chápeme, a vynášíme soudy, aniž bychom věc nejprve důkladně prozkoumali. Rozum má k dispozici zásobu vrozených idejí, které jsou klíčové k tomu, abychom mohli poznávat rozumově, bez nahodilosti smyslů. K vrozeným idejím patří například Bůh (jelikož je to natolik dokonalá idea, že ji nemůžeme mít od sebe, ani jsme si ji nemohli vytvořit), substance (s ničím takovým se smyslově nesetkáme), nebo geometrické tvary a zákony³³ (v přírodě nenajdeme dokonalý trojúhelník, a navíc dokážeme vymyslet a počítat s takovými tvary, které si ani nedovedeme představit).

Když však máme vše potřebné již přítomno v rozumu ve formě vrozených idejí, proč už v dětství nechápeme vše stejně dobře, jako nyní? Je to proto, že v dětství jsme podle Descartese nejvíce ovlivnitelní tělesně, a smysly zahlcují naši mysl.

"Mysl byla v dětství tak vnořena v těle, že jakkoli poznala mnohé jasně, přece nikdy nic rozlišeně. A když tehdy nicméně o mnohém soudila, nasákli jsme přitom mnohými předsudky, kterých se většina nikdy později nezbavila."³⁴

Pouze důsledným uvažováním se můžeme zbavovat těchto předsudků, a nacházet, čím je náš rozum už dávno obdarován. Kdybychom neměli tělo, nic by rozumu nebránilo v tom, nahlížet vrozené pravdy přímo.³⁵ Descartesovo učení lze interpretovat i tak, že *res cogitans* je věc (hlavně) rozumová.³⁶ V charakteristice *res cogitans* se totiž zmiňují zejména rozumové úkony (pochybování, chápání, tvrzení, popírání)³⁷, a navíc Descartes pro mysl používá i pojem *substantia intelligentia*. Člověk je tedy jakožto *res cogitans* věc rozumová a mimo jiné i smyslově vnímající, představující si, a tak dále. Tím se od poznání dostáváme k poslednímu tématu, totiž k povaze mysli, a její odlišnosti od těla.

1.5 Vůle

³³ Meditace str. 60-61

³⁴ Principy str. 49

³⁵ Descartes's changing mind str.187-188

³⁶ Essays on the Concept of Mind in Early-Modern Philosophy, Res Cogitans as Res Dubitans str. 38-41

³⁷ Meditace str. 30

V předchozích podkapitolách jsme již mnoho prostoru věnovali poznávací mohutnosti, a zaznamenali jsme, že *res cogitans* není jen věc vědomá (viz definice myšlení ve druhé podkapitole), ale též rozumová. Nevěnovali jsme se ale vůbec druhé mohutnosti, kterou duše vládne, to jest *vůli*. Zdá se, že tím je výčet vlastností duše úplný :

"Všechny mody myšlení, které v sobě zakoušíme, mohou být vztaženy ke dvěma obecným. Z nich jeden je poznání, čili úkon chápavosti; druhý pak volba, neboli úkon vůle. Smyslové vnímání, představování a čisté chápání jsou totiž různé mody poznávání. A stejně tak chtění, odmítání, tvrzení, popírání a pochybování jsou různé mody volby."³⁸

Nyní se tedy zaměřím na roli, kterou hraje v Descartesově filosofii vůle.

Vůle je nám představena ve čtvrté meditaci jako zdroj chybování.³⁹ Jelikož je naše vůle svobodná, má v podstatě neomezený rozsah rozhodování (i o věcech, které nechápeme). Tuto svobodu vůle máme tak dokonalou, že si ji ani v Bohu nedovedeme představit větší, přestože jiné vlastnosti, jako chápavost a představivost, máme oproti Bohu zanedbatelné. Svoboda vůle spočívá v tom, že se můžeme libovolně rozhodnout něco konat, či nekonat, o něčem soudit, či nesoudit. Z tohoto hlediska, přestože Bůh ví vše a může cokoliv učinit, a jeho vůle tak má daleko větší pole působnosti, pořád máme totožnou možnost něco činit, či od toho upustit.

V neomezenosti vůle právě spočívá původ všech našich chyb. Jelikož máme chápání jen omezené, mnohdy (snad i většinou) nerozumíme správně (jasně a rozlišeně) věcem, o kterých soudíme. Stačí dohady a nejasné úsudky, které nás lákají přitakat jednomu, či druhému, a pokud tak učiníme, můžeme chybovat. Naproti tomu když vždy soudíme jen o tom, o čem víme přirozeným světlem a dedukcí, že je tomu tak, nikdy se mýlit nemůžeme. Tím se opět dostáváme k prvnímu pravidlu metody (viz podkapitola třetí), kterou si Descartes určil již na počátku své filosofické cesty.

Nemůžeme však o vůli mluvit negativně, jako kdyby nám ji Bůh raději neměl přidělit. Vůli konečná bytost musí přijmout i s daným rizikem, jelikož se nezdá, že by

³⁸ Principy str. 39

³⁹ Meditace str. 54

mohla být nějak omezena.⁴⁰ Buď jednoduše můžeme volit, a tedy i se mýlit, nebo nemůžeme. Svoboda navíc nespočívá v tom, že bychom volili nahodile, ale vždy se naopak snažíme volit to nejlepší. Je to naše nejdokonalejší vlastnost, kterou se nejvíce podobáme Bohu, a díky ní mají naše činy morální rozměr.⁴¹ Nikdo nechce chybovat, a to, že se tak často stane, je výsledkem touhy po tom, činit správné (odhalovat pravdu). Proto mnohdy ukvapeně souhlasíme s něčím, co se nám zdá pravdivé, ale ještě tomu zcela nerozumíme.⁴²

1.6 *Mysl a tělo*

Dostáváme se k nejožehavějšímu tématu Descartesovy filosofie, kterým je vztah těla a mysli. O povaze mysli jsme již hodně pojednali, a je zjevné, že v některých případech působí na tělo (vůli), a v některých případech naopak tělo působí na mysl (při vnímání, představování). Descartes velmi zdůrazňuje rozdíl věci myslící od věci rozprostraněné, a argumentuje tím, že mysl vnímáme jasně jako rozlišenou od těla, a můžeme ji tedy pojmut naprosto odděleně.⁴³ Nemluví o tom, jak existuje duše po smrti (nebo před narozením), ale říká, že stačí poznat duši jako esenciálně odlišenou od těla, abychom viděli, že mohou existovat zvlášť. Esence duše spočívá v myšlení, zatímco esence tělesných věcí v rozlehlosti.⁴⁴

Jestliže však vidíme duši a tělo jako takto radikálně odlišné, jak vysvětlíme jejich vzájemné působení a spojení? To je problém, který, zdá se, ani Descartes nebyl s to úplně uspokojivě vysvětlit. Jedná se též o velký krok oproti dřívějšímu aristotelismu, který vysvětloval duši jako formu těla. Descartes si je této zvláštní jednoty vědom, a popisuje ji takto :

"Přirozenost také skrze smyslové vjemy bolesti, hladu, žízně atd. učí, že nepatřím ke svému tělu jen jako lodník k lodi, nýbrž že jsem s ním co nejpevněji spojen a jakoby propleten, takže se s ním skládám v jakési jedno. Jinak bych totiž já...

⁴⁰ Meditace str. 57

⁴¹ Principy str. 41

⁴² Principy str. 45

⁴³ Meditace str. 70-71

⁴⁴ Principy str. 55

nevnímal při poškození těla bolest smyslově, nýbrž bych toto poškození vnímal čistou chápavostí...".⁴⁵

Zdá se, že tu figurují tři momenty. Čisté rozvažování duše, fyzické rozpoložení těla jako rozlehlé věci, a vědomí stavů těla, nakolik se k němu mysl obrací (k tomuto spojení má údajně docházet v šišince mozkové, což však není vysvětlení, ale krok stranou). Toto spojení má navíc aktivní i pasivní stránku. Pasivní, jelikož si nemůžeme vybrat, co vidíme a zakoušíme (to je určeno mechanickými vlivy na naše sensorické orgány), a aktivní, jelikož si můžeme dle vůle představovat, brát vjemy na vědomí či je ignorovat, a tak dále. Tuto aktivní stránku uchopování vjemů myslí není jednoduché vysvětlit. Chceme se zde vyhnout tomu, abychom pojímali mysl jako nahlížející děje v šišince (jakoby dalším okem), a následnému regresu. Možná interpretace je, že mysl aplikuje své vrozené ideje (které jsou obecné a jasné) na uchopení smyslových vjemů (které jsou konkrétní), přičemž tyto děje probíhají zároveň, a vytváří naši vědomou zkušenost (z části fyzicky vnímající, z části myslící).⁴⁶

Spojení duše s tělem se Descartes mimo jiné pokusil objasnit v dopisech Alžbětě Falcké, která ho o to požádala, jelikož (jako mnozí jiní) měla za to, že by bylo jednodušší pokládat duši též za materiální a rozlehlou, než se pokoušet vysvětlovat působení nerozlehlé věci na rozlehlou. Descartes odpovídá tak, že meditacemi zamýšlel právě oprostít mysl od vlivu těla, a ukázat mysl jako odlišnou.⁴⁷ Tak totiž člověk poznává svou pravou podstatu jako věc myslící, ale když uvažuje pouze mysl jako odlišnou, těžko zároveň pojme tělo a mysl jako spojené. Spojení nám naopak dostatečně ukazuje každodenní život, kdy se řídíme pomocí smyslů, vyhýbáme se bolesti, a tak podobně.⁴⁸ Mysl samotnou tak poznáváme filosoficky meditací, tělesa nejlépe pomocí geometrie, a nakonec jejich spojení běžným životem. Problémem těchto tří momentů je, že zatímco samo myšlení a samotná rozprostraněnost jsou jednoduché (nesložené), jejich spojení je složené, ale zároveň má být též základní a nevysvětlitelné pouhým součtem obou částí, nebo dalším rozvíjením. Descartes tedy pokládal za podstatné jasné rozlišení dvou různých druhů substancí, avšak jejich spojení považoval za natolik zjevné, že není třeba o něm

⁴⁵ Meditace str. 73

⁴⁶ Descartes's changing mind str. 212-215

⁴⁷ Principy str. 161-165

⁴⁸ Principy str. 171

dlouze pojednávat. Tím se samozřejmě tak trochu vyhnul otázce, jak je ono spojení možné, a jakým způsobem na sebe tyto dvě naprosto odlišné věci působí.

John Locke

2.1 Úvod, idea

Nyní se posuneme o několik desetiletí v čase přes moře do Anglie, a podíváme se na jednoho z nejdůležitějších filosofů sedmnáctého století, totiž Johna Locke. Je nejvíce uznáván pro svá dvě hlavní díla, *An Essay Concerning Human Understanding*⁴⁹, a *Two Treatises of Government*. Druhé z nich je dílo politické, tedy pro naše téma irelevantní, kdežto první je věnováno epistemologii, a bude tvořit důležitý podklad pro mou práci. Locke je nepochybně jeden z prvních a největších obhajovatelů empirismu (nebýt Francise Bacon, mohli bychom ho snad považovat i za zakladatele). Jeho pojetí mysli a poznání, stejně jako Descartesovo, ovlivnilo celý další vývoj novověké filosofie (vliv je cítit i později ve fenomenologii a současné filosofii mysli), a proto budu svou pozornost věnovat právě těmto dvěma postavám, a jejich rozdílným postojům. Jen pro ilustraci jejich významnosti, právě tito dva myslitelé zavedli pojem vědomí. Descartes používal slovo *conscientia*, a dal mu vlastní význam, ne nepodobný vědomí.⁵⁰ Locke už užíval nám známé slovo *consciousness* ve smyslu, ve kterém ho používáme dodnes běžně. Jelikož pojem (sebe)vědomí byl pro novověkou filosofii klíčový, je vidět, kolik pozdější myslitelé dluží těmto dvěma průkopníkům.⁵¹

Než se pustíme do prvního tématu Lockeovy filosofie mysli⁵², tedy vrozených idejí, měli bychom se alespoň zběžně pozastavit nad pojmem idea, který budeme muset (stejně jako Locke) hojně používat. Uvidíme, že pojem je podobný pojmu myšlenky u Descartese.

⁴⁹ *Esej o lidském poznání*. Praha: OIKOYMENH, 2012 (dále jen *esej*)

⁵⁰ *Essays on the Concept of Mind in Early-Modern Philosophy*, Introduction, str. 2

⁵¹ Většina obecných informací o Lockeovi čerpána ze: Stanford Encyclopaedia of Philosophy, John Locke (online) - <http://plato.stanford.edu/entries/locke/>

⁵² Chápání (understanding) a mysl (mind) můžeme často u Lockeova považovat za synonyma. Chápání nebo chápavost je však samozřejmě také intelektuální proces a vlastnost, nejen vysloveně mysl jednoho člověka. - *Esej, Úvodní slovo ke čtenáři*, str.14 poznámka překladatele

"Poněvadž je to výraz, který podle mého mínění nejlépe slouží k označení všeho toho, co je předmětem intelektu, když člověk myslí, použil jsem jej k vyjádření všeho toho, co člověk míní výrazy *mentální obraz*, *pojmem*, *druh*, nebo čehokoliv, čím se může mysl zabývat při přemýšlení."⁵³

Idea je tedy stručně řečeno vše, co můžeme myslet. Jsou to vjemy, představy, koncepty, a tak podobně. Je nasnadě, že takové použití slova idea je vzdálené oněm idejím, o kterých se bavíme v kontextu platonismu. Otázka, kterou si můžeme klást (jako mnozí kritici Lockeova) je, v jakém smyslu jsou ideje předměty intelektu. Zda jsou to objekty mimo nás, nebo pouze jakési modifikace samotné mysli. Zastáncem první varianty byl Malebranche, který měl za to, že ideje vnímáme v Bohu, druhou možnost obhajoval Arnauld.⁵⁴ Lockovo dílo umožňuje obě interpretace, a Locke sám dokonce řekl v odpovědi Norrisovi, že nepojednává přímo o způsobu bytí idejí, protože tato skutečnost je mimo dosah jeho chápání.⁵⁵ Vzhledem k tomu, že ideje jsou jediné, co je člověku známé bezprostředně⁵⁶, a je to to, pomocí čeho chápeme, bylo by zvláštní (byť asi ne sporné), kdybychom idejemi poznávali jejich vlastní povahu. Otázku, zda ideje jsou to, co poznáváme, nebo spíše to, čím poznáváme, nelze zodpovědět jednoduše, ale v dalším výkladu uvidíme, že by bylo scestné představovat si, že skrze ideje poznáváme nějaké věci o sobě (řečeno kantovsky), což nahrává pojetí idejí jako toho, co poznáváme (a za co dál nelze jít).

Při výkladu Lockeova se budu zabývat z velké části právě idejemi. Tím, jakým způsobem se k idejím dostáváme, jak s nimi naše mysl nakládá, jaké existují druhy idejí, a tak dále. První argument Eseje, kterým si Locke vytváří základ pro celou svou epistemologickou teorii, je odmítnutí vrozených idejí.

2.2 Vrozené ideje, mysl jako *tabula rasa*

Vyvracení názoru, že se v lidské mysli nacházejí určité principy nebo ideje již když přichází na svět, Locke věnuje celou první knihu. Nauka o vrozených etických principech a

⁵³ Esej I,I,8; str. 31-32

⁵⁴ The Continuum Companion to Locke - Ideas str.160-161

⁵⁵ Tamtéž

⁵⁶ Esej IV,IV,3; str. 591

ideji Boha byla v té době velmi rozšířená.⁵⁷ Lockovo stanovisko, že do světa přicházíme jako *tabula rasa*⁵⁸, vyvolávalo překvapení až pohoršení.

Ve druhé kapitole první knihy se Locke staví proti vrozenosti spekulativních principů. To jest například, že A buď je, či není, že dvě tělesa nemohou být na tomtéž místě, a tak podobně. Hlavním důvodem, proč by tyto principy měly být vrozené, je, že se jim dostává všeobecného souhlasu celého lidstva. Poznání *aposteriori* by nikdy nedosáhlo takto uniformní shody. Locke nejprve podotýká, že se obecného souhlasu nedostává ani těmto principům, ale i kdyby to tak bylo, ještě to nemusí znamenat, že jsou vrozené.

Již to, že tyto principy neznají děti a duševně zaostalí, je pro Locke dostatečný důkaz proti vrozenosti. Jestliže je něco v mysli, musí to být lze mysli pojmut a vnímat. Kdybychom měli říct, že jsou v mysli člověka pravdy, kterých si však třeba celý život nevšimne, mluvili bychom nenáležitě.⁵⁹ Tak by vlastně nebyl rozdíl mezi tím, co rozum poznal, a co již měl vždy k dispozici. Bylo by snad možné, aby s těmito principy souhlasili všichni, kteří začnou používat rozum (čili děti až od určitého věku). Proti tomu Locke opět namítá – buď tedy na myšlenky přijdeme rozumem, a nemusí být vrozené, nebo musí být ihned při prvním užití rozumu známé a uznávané. Ani to však zjevně není pravda. Děti musí poměrně dlouho užívat a cvičit rozum, aby došly k větám, jako : "Táž věc nemůže zároveň být a nebýt."⁶⁰ Nevzdělání lidé na něco takového mnohdy neprijdou vůbec, přestože rozum používají (buť třeba méně nebo pomaleji). I kdyby při osvojení rozumu docházelo ihned k odhalení těchto pravd, bylo by obtížné dokázat, že principy byly přítomny již předtím. Stejně platná (a jednodušší) alternativa podle Locke je, že s užíváním rozumu je úzce spojena abstrakce, která nám rychle dává nahlédnout tyto pravdy. I v matematice vidíme, že některé pravdy ($2+2=4$) jsou odhalovány dříve, a jiné ($12 \times 3 = 36$) později, přestože obě jsou stejně jisté, a na odhalení obou je třeba užívat rozum.

Poslední argument zastánců vrozených spekulativních principů, kterému Locke věnuje pozornost, je, že když jednu z vrozených pravd slyšíme, nemůžeme už si ji odmyslet nebo s ní nesouhlasit. O součtu úhlů trojúhelníku, který se vždy rovná dvěma pravým, se sice dozvídáme až při dospívání, ale od té doby si pravidlo nemůžeme

⁵⁷ Companion to Locke – Innateness str.165

⁵⁸ *Nepopsaný list*. Tento popularizovaný termín však používali spíše Lockovi kritici, například More. *Essays on the Concept of Mind in Early-Modern Philosophy*, str.84

⁵⁹ Esej I,II,5; str. 35

⁶⁰ Esej I,II,12; str.38

odmyslet. Problém spočívá v tom, že jednotlivosti, jako sladké není hořké, nebo $1+1=2$ se učíme dříve, než obecné principy (A nebo ne-A). Kdyby všechna taková partikulární pravidla byla v naší mysli, budou tam muset být celé legie rozličných tvrzení, a byli bychom v podstatě zpět na začátku s tím, že vše je vrozené. Též by se zdálo, že stačí výroky zmínit, a žák je ihned pochopí a uzná. Tak to ale není. Žák prochází postupně přípravou, a principy mu musí být vysvětlovány, než je opravdu uchopí jako nepochybné.

Ve třetí kapitole se Locke vypořádává s možností vrozených praktických (etických) principů. Této části budu věnovat o něco méně pozornosti, jelikož argument pro ně je slabší, a chci se poté více zaměřit na kapitolu čtvrtou.

Praktické principy by musely, stejně jako spekulativní, od lidstva dostávat obecného souhlasu, aby se dalo zvažovat, zda nejsou vrozené. To, že jedny a tytéž principy zdaleka nejsou obecně přijímané, je empiricky zjevné, a Locke pro to uvádí mnoho příkladů.⁶¹ Od odložení vlastních dětí napospas smrti, přes bezbožnost a necudnost, až po kanibalismus, to vše jasně ukazuje, že co u nás platí za nemorální, jinde se děje bez studu a trestu. Řečené by nemuselo nutně vyvracet vrozené praktické principy, kdyby šlo o výjimky (lidé by si uvědomovali, že konají špatně, ale stejně by neustali), ale rozhodující⁶² pro Locke je, že se jedná o celé národy, a to dokonce i civilizované (antický Řím). Argument, že jsou pravidla vždy známa v našich myšlenkách a přesto se jimi často neřídíme, je podle Locke nesmyslný. Právě to, jak se člověk chová, je nejlepším znakem toho, co si myslí, tedy v případě praktických principů by musel obecný souhlas být navíc podpořen všeobecným dodržováním.

Kromě námitek empirických ještě Locke zmiňuje problém se samotnou podstatou morálních maxim. Můžeme se u nich oprávněně ptát po zdůvodnění, což odhaluje, že nejsou samozřejmé. Jestliže jsou praktické principy vrozené, musí být každému bez vysvětlování zřejmé samy o sobě. Pravidla logická (axiomy) se dokazovat nemohou, a popírá je jen blázen, ale i známé zlaté pravidlo (čiň ostatním tak, jak chceš, aby bylo činěno tobě) umožňuje vysvětlování, obhajování, a uvádění důvodů. Kdyby bylo vrozené, muselo by být pouze odsouhlaseno.⁶³

⁶¹ Esej I,III,9; str. 56-58

⁶² Companion to Locke – Inateness str.167

⁶³ Esej I,III,4; str.53-54

Poslední kapitolu první knihy otevírá Locke tím, že kdyby měly být nějaké principy vrozené, musely by nutně být vrozené i ideje, ze kterých se principy skládají. Kupříkladu tvrzení "Táž věc nemůže zároveň být a nebýt" vyžaduje pochopení alespoň ideje identity, nemožnosti, a věci. Nezdá se však (podle Locke) ⁶⁴, že by děti měly při příchodu na svět nějaké takové ideje, ba naopak se je učí až dlouho poté, co začínají mluvit. Nejdůležitější ze všech idejí je pochopitelně idea Boha, a obzvláště u ní se často obhajovala vrozenost. ⁶⁵ Lockův názor, že ani tuto ideu nemáme k dispozici od narození, byl v jeho době velmi kontroverzní.

Opět se ukazuje, že ideu Boha nemají nejen ateisté (kterých byla tehdy v civilizované společnosti zanedbatelná menšina), ale i celé národy, z nichž Locke zdůrazňuje například Siamce. Některé jiné kultury pak mají pojem Boha naprosto nedostatečný. Připisují mu třeba tělesnost, či jiné lidské vlastnosti, nebo jsou polytheisty. To vše poukazuje na nepřítomnost nějaké jasné ideje, vrozené všem.

Jelikož jsem však tyto a podobné argumenty již popsal v minulých odstavcích, zaměřím se spíše na pasáže, které poddhalují Lockův záměr a jeho epistemologickou pozici. I kdyby celé lidstvo mělo ponětí o Bohu, stejně by nemusela ona idea být vrozená o nic víc, než idea ohně, nebo slunce. Jelikož se podle Locke můžeme sami důkladným přemýšlením o existenci Boha přesvědčit, je to idea běžná, ke které má mnoho lidí přístup. Můžeme si jednoduše představit skupinu lidí žijících na ostrově bez ohně ⁶⁶, kteří by dozajista žádný pojem ohně neměli. Zde už si Locke připravuje otázku, na kterou bude odpovídat v knize druhé, totiž odkud máme ideje, a jak s nimi pracujeme. Bůh nám nemusí o sobě dát vědět přímo a od narození (jak se mnozí domnívali), aby byl dobrotivý a spravedlivý. Stačí, když nám dá odpovídající schopnosti k jeho nalezení.

"Bůh tím, že vybavil člověka oněmi poznávacími schopnostmi, které má, nebyl pak s ohledem na svou dobrotu navíc zavázán k tomu, aby v jeho mysli vzdělal ony vrozené představy, a to ve stejné míře, jako kdyby poté, co člověka vybavil rozumem, rukama a materiálem, měl mu ještě postavit mosty nebo domy." ⁶⁷

⁶⁴ Esej I,IV,2; str. 73

⁶⁵ Například ve spisu *De natura Deorum*, I,42; Cicero: "Solus enim vidit primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura." – online latin library <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/nd1.shtml#42>

⁶⁶ Esej I,IV,11; str. 78-79

⁶⁷ Esej I,IV,12; str. 80

Přicházíme tedy na svět s myslí prázdnou, ale chápavou, nadanou mnohými schopnostmi, o kterých pojednám ve třetí kapitole.

Otázka, proč Locke tak vehementně vyvrací nauku o vrozených principech, je zodpovězena v posledních paragrafech první knihy Eseje. Jde o to, že jakmile někdo prohlásí ideu za vrozenou, lépe se mu argumentuje pro to, co chce dokázat (tak jako například Descartes považoval nemožnost odvození či složení ideje Boha ze zkušenosti za důkaz pro Boží existenci). O vrozených principech, pokud je uznáme za vrozené, se těžko pochybuje, například morální princip, který by byl vrozený všem lidem, zní závažněji a bezpodmínečněji než ten, na kterém se lidé mezi sebou dohodli. Lockeova kritika tak snad zároveň může být považována za kritiku dogmatismu.⁶⁸

2.3 Vlastnosti a schopnosti mysli

Odkud se nám tedy dostává naše mohutná zásoba idejí? Nejstručnější Lockova odpověď zní : "Ze zkušenosti."⁶⁹ Veškerý materiál pro svou činnost získává rozum z *vnímání* a *reflexe*. Vnímáme objekty, které působí různými způsoby na naši mysl, a vyvolávají ideje barev, tvarů, teploty, chutě, a tak podobně. To je první (co se poslušnosti i důležitosti týče) zdroj idejí, který máme. Druhým zdrojem je reflexe, neboli činnost mysli. Je pozoruhodné, že se jedná taky o druh vnímání, konkrétně o vnímání vlastních pochodů mysli (což je zároveň Lockeova definice vědomí). Vnímání je o něco pasivnější, jelikož vždy (při vědomí) vnímáme, ať už chceme, či ne, a nevybíráme si, co slyšíme či vidíme. Reflexe je zčásti v naší moci, jelikož můžeme zaměřit pozornost na tu či onu myšlenku, a nechat se vést určitým směrem. Na druhou stranu však nejde o úplnou kontrolu, což pozná každý, kdo se pokusí nepřemýšlet o ničem. Myšlenky často přicházejí a odcházejí, jak se jim zachce.

Podporu monopolu těchto dvou zdrojů idejí hledá Locke u dětí, nebo obecněji u procesu učení se. Dítě má kolem sebe spoustu předmětů, tedy zdrojů počitků, které postupně poznává a tvoří si tak zásobárnu idejí. Teprve když má dostatek těchto základních materiálů, obrací se jeho pohled dovnitř, a získává tak další ideje reflexí. Dítě nemůže mít ideu barvy, kterou nikdy nevidělo, stejně jako nemůže předpovědět chuť ústřice, než ji

⁶⁸ Companion to Locke – Innateness str.168

⁶⁹ Esej II,I,2; str. 95

poprvé ochutná.⁷⁰ Pouze hodinář bude mít jasné ideje o všech součástkách hodin a jejich správném propojení.

Je nutné poznamenat, že ne vždy je tu jednosměrná následnost vnímání → reflexe, a že náš úsudek často přímo ovlivňuje povahu toho, co vnímáme. Zatímco vnímání samo by nám poskytlo pouze rozmanité barevné skvrny, z rozumu a zvyku už víme, že vidíme trojrozměrné předměty s určitými vlastnostmi.⁷¹ K tomu přikládá Locke zajímavou filosofickou otázku jeho kolegy, známou jako Molyneuxův problém. Kdyby slepec, který umí podle hmatu jednoduše rozeznat krychli a kouli, najednou prozřel, dokázal by krychli a kouli ležící před ním na stole rozeznat pouze zrakem? Autor otázky, stejně jako Locke, odpovídá záporně. Muž ještě totiž nezískal zkušenost, jak se které předměty vizuálně jeví, a musel by se to nejprve pozorováním a hmatáním naučit. Ideu rozprostraněnosti sice dostáváme jak ze hmatu, tak ze zraku, ale onen muž by nedokázal pouze z barevných skvrn, které by viděl, vyvodit odpovídající tvar.⁷²

Nyní se pouze ve stručnosti zmíním o druzích idejí, o kterých by bylo možno pojednat i dlouze a do hloubky. Pro účel této práce je totiž podstatné zejména to, jak mysl s idejemi nakládá, a jak je získává. Ideje se dělí na jednoduché a složené.

Jednoduché jsou ty, které se nedají dále rozložit na základnější, tedy jednoduché, odlišitelné vjemy (chlad, bílá barva, sladká chuť cukru, atd.). Přijímáme je pasivně, zejména z vnějšku vnímáním, ale některé i reflexí (idea samotného vnímání, vůle). Mohou přitom přicházet z jednoho smyslu (barva), z více (pohyb), nebo i z vnímání a reflexe zároveň (slast, strast).

Složené jsou vytvořeny činností mysli, spojováním jednoduchých idejí. Jsou tři druhy složených idejí, a to substance, mody, a vztahy. Substance jsou předměty, které v sobě vždy snoubí více idejí (hrnek – bílý, tvrdý, okrouhlého tvaru, atd.). Modus je určitý způsob bytí substance, odlišný od ní samotné – například rychlost a místo. Vztah je něco, o čem získáváme ponětí srovnáváním dvou či více substancí.

⁷⁰ Esej II,I,6-7; str. 97-98

⁷¹ Esej II,IX,8; str.141-142

⁷² Companion to Locke – Perception str.195

Přestože Locke klade velký důraz na pasivitu u přijímání idejí jednoduchých, a činnost při tvoření složených, najdeme důkazy pro to, že některé ideje získáváme složeně, nebo je přinejmenším skládáme, aniž bychom si toho byli vědomi. Například pes, který má jistou představu o svém páníčkovi (zná jeho pach, hlas, vzhled), udrží tyto ideje pohromadě, ale spontánně ideje neskládá.⁷³ Podobně se děje u dospívajících, že si spojí přísnost a tresty učitelů s knihami, a do konce života pak nechtějí knihy ani vidět, přestože by jim to mohlo přinést velké požitky.⁷⁴ Můžeme tedy oprávněně říct, že složené ideje pocházejí nejen z vůle, ale i ze zvyku. Přejděme tedy od idejí k tomu, co nás bude zajímat spíše, k mohutnostem mysli.

Stěžejní vlastností pro lidský rozum je paměť. Sebebystřejší smysly a úsudek by byly zbytečné, kdybychom si zkušenosti nepamatovali. Obrazy, které vidíme, i výsledky reflexe, se nám vtisknou do mysli, a ulpí tam, i když se na ně zrovna nezaměřujeme. Ideje v naší mysli postupně blednou, ale je možné si je připomínat. Čím častěji na ně zaměříme pozornost, nebo čím silněji budou vtisknuty (intenzivním zážitkem), tím živěji si na ně budeme vzpomínat. Vzpomínání je oživení ideje, spojené s vjemem, že právě tuto ideu už jsme dříve měli⁷⁵. Vzpomínat můžeme sice dle své vůle, ale jestli se nám něco do paměti vtiskne, či nikoliv, ovlivnit příliš nemůžeme (kromě opakovaného zaměření pozornosti). To je znát u lidí, kteří mají paměť slabou. Kvůli nějaké nemoci těla či vadě mysli si pamatují málo, či mlhavě, a všechny ostatní činnosti mysli jsou jim do velké míry k ničemu. Paměť též hraje významnou roli v Lockově pojetí osobní identity, kterému věnuji příští kapitolu.

Další podstatnou lidskou schopností je rozeznávání a rozlišování. Ideje se k nám skrze mysl dostávají ve velkém množství, a abychom s nimi mohli pracovat, musíme je od sebe správně odlišovat. Na jasném odlišeném myšlení závisí jasné vyjadřování a jasné poznání. Nestačí mít ideje jen nějak nahromaděné, a umění je správně a hbitě rozlišovat zabraňuje zmatku při odhalování pravdy.⁷⁶ Na to přímo navazuje schopnost srovnávat různé ideje, čímž vytváříme celou skupinu složených idejí (viz výše). Další podobnou mohoucností je skládání idejí, o kterém již jsem se též zmiňoval. V neposlední řadě je pak důležitá abstrakce, neboli schopnost odhlédnout od jiných vlastností tělesa, a utvořit si

⁷³ Esej II,XI,7; str. 155-156 a Companion to Locke – Ideas str. 161

⁷⁴ Esej II,XXXIII,15; str. 410

⁷⁵ Esej II,X,2; str. 146

⁷⁶ Esej II,XI,1; str. 153

obecný pojem nějaké charakteristiky (například barvy, tvaru). Podle Locke se právě tímto liší náš rozum od rozumu zvířat (to dále rozvedu při srovnávání Locke s Descartem). Na abstrakci závisí možnost něco obecně vypovídat, což je pro poznání klíčové, jak jistě každý uzná.

Locke na konci kapitoly o činnostech mysli pro ilustraci popisuje zajímavý obraz.⁷⁷ Lidské chápání je podle něj podobné temné komůrce, do které několika škvírami zvenčí pronikají světelné obrazy. Ty jsou zachovány a uspořádány tak, abychom je mohli znovu vytahovat, zkoumat, a případně kombinovat s jinými obrazy. Příklad se nápadně podobá fotoaparátu. Nelze snad tvrdit, že Lockova vize byla nějak extrémně originální, o voskových destičkách a smyslových vtiscích koneckonců pojednával už Aristotelés. Přesto Locke k tomuto starému pojetí přistupuje zevrubně, což bylo v době, kdy se raně novověká skeptická filosofie snažila od základů propracovat epistemologii, nadmíru třeba.⁷⁸

Poslední dispozicí mysli, kterou se budu v této kapitole zabývat, je vůle. Vůle je schopnost jednat, či upustit od jednání dle vlastního úmyslu a rozhodnutí. Locke ji definuje následujícím způsobem:

"Tuto způsobilost, kterou mysl takto má k tomu, aby nařídila uvažování o nějaké ideji nebo pozastavení této úvahy o ní nebo aby v libovolném zvláštním případě dala přednost pohybu zvolené části těla před jejím klidem a naopak, to právě nazýváme vůlí."⁷⁹

Výkon vůle je tedy provedení jedné z možností, které nám naše uvažování nabízí, a jako takové se nazývá úmyslné. Čin je neúmyslný právě tehdy, když je proveden bez zaměření pozornosti a vůle, například při pohybu způsobeném křečí, nebo zakopnutí o přehlédnutý kámen. Úmyslnost, tedy uvědomění si vlastního rozhodování, je v Lockově definici vůle zásadní dokonce natolik, že ve druhém vydání Eseje (ze kterého vycházím) ho oproti prvnímu zdůraznil. Vůle není prosté chtění něčeho a pohyb vůči tomu. Výkon vůle je úmyslné rozhodnutí s uvědoměním, že můžeme zvolit jedno, či druhé.

Je však třeba odlišit vůli od rozhodování. Vůle sama je pouze schopnost činit, či nečinit, ale do rozhodování vstupuje v první řadě chápání. Můžeme si naše možnosti

⁷⁷ Esej II,XI,17; str. 160-161

⁷⁸ Companion to Locke – Faculties str.145

⁷⁹ Esej II,XXI,5; str. 241

rozmyslet, porovnávat, a teprve akt vykonání rozhodnutí umožňuje vůle. Vůle sama o sobě tedy není svobodná, svoboda vzniká až v přítomnosti vůle i chápání. Svoboda podle Lockeova spočívá v moci zrealizovat jednu, či druhou možnost, a jejím opakem je nutnost. Člověk padající z útesu může chtít letět, zastavit se, či dopadnout pomalu, ale nemůže, jelikož je podřízen nutnosti - není svobodný. Když jsme tedy například zamčeni v místnosti, ve které sami chceme být, jsme tam sice úmyslně, ale nikoliv svobodně (nemůžeme odejít).⁸⁰ Svoboda jako vlastnost tedy náleží celému člověku, nikoliv jen jeho vůli.

2.4 Osobní identita, vědomí

V této kapitole vyložím Lockovu odpověď na otázku, co činí člověka tímž člověkem. Jeho příspěvek v problematice identity byl originální a vlivný, přestože vyvolal i negativní ohlas.⁸¹ Nejprve se podívejme na totožnost a její druhy obecně. Identita totiž u Lockeova závisí u různých druhů jsoucen na různých věcech.

Neživá substance je vždy totožná sama se sebou (na jednom místě může být jen jedna věc) a v různém čase a na různém místě je se sebou totožná, pokud si zachová stejné vlastnosti, a má stejný počátek.⁸² To znamená, že fotbalový míč u mě doma a venku na trávníku je tentýž, pokud se jednak skládá ze stejné hmoty, a jednak obě dvě instance míče byly včera večer ve skříni. Jinak řečeno, bylo by teoreticky možné mezi míčem doma a venku určit souvislou trajektorii v čase a prostoru. Zajímavá je zde striktnost definice. Těleso je stejné, dokud se skládá ze stejných částic hmoty. To znamená, že kdybychom z hromady písku odebrali jedno zrnko, nebude to již táž hromada.

Identita u rostlin a zvířat na první pohled vyžaduje jinou definici. Život na výměně materiálů (dýchání, výživa, vyměšování) přímo závisí. Totožnost tu spočívá v návaznosti života. U stromu jde o tu část, která je živá, a ta je táž dokud zůstává živou, bez ohledu na to, kolik větví či listů ztratila.⁸³

⁸⁰ Esej II,XXI,10; str. 243

⁸¹ Companion to Locke – Personal Identity str.196 a 198

⁸² Esej II,XXVII,1; str. 334

⁸³ Esej II,XXVII,4; str. 336

Stejně můžeme určit identitu člověka jako živé bytosti. Nestačí to však na úplnou a uspokojivou definici, jelikož člověk není "pouze" zvíře, ale zvíře obdařené rozumem. A právě pro tento zvláštní případ, pro bytost myslící, disponující rozumem a reflexí, zavádí Locke zvláštní pojetí osobní identity. Zde vyvstává otázka, proč vůbec tuto identitu ještě nad identitu života zavádět. Lockeovi jde o to, kdo je subjektem morálních soudů. Kdo bude trestán či chválen, a snad ještě důležitěji, kdo bude souzen v posmrtném životě. Redukovat tuto problematiku na biologii by bylo nedostatečné, a v případě posmrtného života by to vůbec nešlo.⁸⁴

Dříve spočívala tato identita často v duši (nehmotné myslící substanci) člověka, ale to nepřijde Lockeovi jako dostačující vysvětlení.⁸⁵ Co je podle Lockeova pro osobní identitu určující, je vědomí. Při myšlení nutně vím, že myslím, čímž se konstituuje *já*. Neuvažuje se tedy, jaká je substance, která nese *já*, ale jde právě o to, že vnímám, myslím, a jsem si toho vědom. Vlastní *já* skrze paměť sahá ke všem mým minulým činům, i anticipuje budoucnost (bojí se budoucích trestů), takže mě činí jedním a týmž morálním subjektem. Jak vidíme, paměť je zrovna tak důležitá jako vědomí, a v ní spočívá několik obtíží s Lockovou teorií, které proberu níže.

Kupříkladu naše tělo je součástí *já* pokud je součástí našeho vědomí. Když dojde k poranění nějaké části těla, cítíme bolest. Když však dojde k utnutí té části těla, již není součástí vědomí (necítíme ji), a není rozdíl mezi ní a například kamenem. Kdybych si nějakým zvláštním způsobem s někým vyměnil tělo, půjde mi o to tělo, které budu cítit, tedy kde se bude nacházet mé vědomí. Je tedy zjevné, že při určení osoby nejde o tělo, ale o vědomí. V praxi sice musíme často trestat někoho i když říká, že o činu nic neví, nebo že to neudělal záměrně (jelikož do vědomí člověka nemůžeme nahlédnout), ale při posledním soudu nebude nikdo činěn zodpovědným za něco, o čem nic neví.⁸⁶

Jelikož osobní identita závisí právě a pouze na vědomí v kombinaci s pamětí, můžeme si dokonce představit, že jsou v jednom člověku dvě osoby. Jedna, která žije přes den, a druhá, která žije ve snech, přičemž by musely být naprosto odděleny pamětí. Noční by si pamatovala pouze sny, a denní pouze bdění. Jistě se tu nabízí jednoduchá otázka, a to

⁸⁴ Esej II,XXVII,18; str. 348

⁸⁵ Oxford general philosophy lectures 2009-2010, Peter Millican, John Locke on Personal Identity (zdroj: <https://www.youtube.com/watch?v=4zqFtcyRIT4>)

⁸⁶ Esej II,XXVII,22; str. 350

zda to pořád nejsem já, i když si třeba z minulého týdne téměř nic nepamatuji. Spoustu událostí přeci zapomínáme, a třeba už si na ně ani nikdy nevzpomeneme.

To je podstatná námitka, kterou lze vznést proti Lockeovi. Představme si, že si v sedmnácti letech vybavuji zážitky z dětství. To znamená, že jsem identický s osobou, která tehdy zážitek prožila. Několik let poté však na zážitek dočista zapomenu, ale dále si živě vzpomínám na zážitky z doby, kdy mi bylo sedmnáct. To by mělo znamenat, že již nejsem identický s osobou, kterou jsem byl v dětství. Identita je tranzitivní relace, což znamená, že jestliže $A = B$ a $B = C$, pak nutně $A = C$. Tím pádem bychom se snad podle Lockeovy definice dostávali do sporu. Je však způsob, jak se této pasti vyhnout, totiž jen mírně definici rozšířit.⁸⁷ Schématicky:

1. Jsem týž s osobou, jejíž prožitky si pamatuji.
2. První krok platí i pro paměť osoby, se kterou jsem identický (čili nějaká má minulost, kterou si pamatuji).

Tím pádem stačí, že si pamatuji na prožitky z doby puberty, a v té době jsem si pamatoval na zážitky z dětství, abych byl stále též osoba.

Srovnání

3.1 Úvod

Blížíme se k finální části eseje, tedy ke srovnání těchto dvou výjimečných novověkých filosofů. Jejich názory jsou natolik rozdílné, že se bude jednat o těžší úkol, než kdyby se podobaly více. Pokusím se v obou systémech najít styčné a odlišné body, a poskytnout ucelený náhled na silné a slabší stránky jejich argumentace, co se pojetí mysli týče. Výše jsem se věnoval explikaci systémů obou myslitelů, která byla poměrně nekritická. V této kapitole se naopak pokusím více rozvinout vlastní interpretaci tématu.

⁸⁷ viz poznámka 85. (zdroj: <https://www.youtube.com/watch?v=k7xlrfsnAm0>)

3.2 Dualismus

Přestože je srovnávání Descartesovy a Lockeovy filosofie trochu jako srovnávání hrušky s jablkem, přeci se i zde dá narazit na určité podobnosti. Jednou z nich je jistý dualistický aspekt. U Descartese se samozřejmě jedná o explicitní dualismus substancí rozprostraněných a myslících, ale i u Lockeova se projevují dualistické tendence, alespoň co se týče modů a vlastností jsoucen.

U Lockeova se nedočkáme žádného dělení na dva druhy substancí (substanci vůbec pokládá za problematickou)⁸⁸, ale přesto mluví, podobně jako Descartes, o různých modech prostoru patřících tělesům i vakuu, a různých projevech duše, jako o vnímání, myšlení a spontánním pohybu. O těchto vlastnostech myslí také víme nejlépe z vlastní reflexe, avšak její projevy můžeme vidět i u ostatních lidí a u živočichů (o tom více v další podkapitole). Zdá se tedy, že i Locke klade takovéto rozdíly mezi mysl a tělesa, ale zdrží se názoru, že jsou esenciálně odlišné.⁸⁹ Jelikož Locke nedovoluje vůbec mluvit o reálné esenci, nemůže odmítnout možnost, že existence vyjmenovaných modů mysli a tělesných věcí není stejně ontologicky založená.

Rozdíl mezi těmito dvěma pojetími je podle mě následující. Descartes říká, že věc je buď myslící, nebo rozlehlá, ale nikoliv oboje zároveň, kdežto Locke říká jen, že věc má projevy myšlení, nebo tělesnosti, přičemž nevyklučuje možnost splývání těchto dvou druhů. Locke tedy dualismus nezavádí, ale také ho nemůže vyloučit. Dokonce je jedna entita, u které se i Locke odváží tvrdit, že je pouze přemýšlivá a nikoliv hmotná, a tou je Bůh.⁹⁰

3.3 Bůh

Bod, na kterém se oba myslitelé shodnou, je, že Bůh (netělesné jsoucné mající všechny dokonalosti) existuje, a že je možné to s pomocí soustředěného rozumu poměrně jednoduše dokázat. Neshodují se však ve způsobu samotného dokazování, což poukáže na některé rozdíly, které jsou zásadní pro naše téma. Podívejme se tedy na Lockeův argument, který říká:

⁸⁸ Esej II,xiii,19

⁸⁹ Esej III,vi,9

⁹⁰ Esej IV,X,11

"... je nadmíru pro rozum zřejmé, že to nezbytně musí být jsoucno přemýšlivé. Neboť je právě tak nepředstavitelné, že by vůbec kdy pouhá nepřemýšlivá hmota vytvořila ze sebe myslící, intelektem obdařené jsoucno, jako si představit, že by nic ze sebe vytvořilo hmotu."⁹¹

Můžeme pro zjednodušení rozložit důkaz na jednotlivé kroky.

- 1) Existuji já, a myslím.
- 2) Z ničeho nic nevzniká, čili vždy již něco muselo být.
- 3) Z pouhé hmoty však nikdy nevzejde myšlení (hmota si zachovává a předává pohyb, rozkládá se a skládá, ale to je vše).
- 4) Tedy musela od počátku být věčná mysl, která stvořila vše ostatní (a to je Bůh).⁹²

Můžeme si ihned všimnout toho, že bod 3. se velmi nápadně podobá Leibnizovu myšlenkovému experimentu⁹³ s mlýnem, ve kterém nás vybízí, abychom si představili libovolně složitý mechanismus, který by měl myslet. Ten bychom pak mohli při zachování poměrů libovolně zvětšit, vstoupit dovnitř a rozhlédnout se. Viděli bychom pouze na sebe působící části stroje, ale nikde bychom nenarazili na žádné vědomí. Ani racionalistické větvi myšlení tedy toto není cizí, a vzhledem k tomu, že s prvními dvěma pravidly by Descartes souhlasil rozhodně, asi by musel uznat platnost důkazu. Je však pravděpodobné, že by se mu zdál poněkud těžkopádný a vedle jeho vlastních důkazů nadbytečný.

Descartesovy důkazy boží existence dobře poukazují na jeho epistemologii, která bude tématem následující kapitoly. Podle Descartese je zjevné již ze samotné ideje Boha, že musí existovat, což dokazuje jednou čistě z pojmu, a podruhé z toho, že míra kvality (nekonečnost, dokonalost) v oné ideji nemůže být získána ze světa, ani z nás samotných. V *Meditacích*⁹⁴ začíná druhou variantou, kdežto v *Principech*⁹⁵ první. Změnit pořadí se snad rozhodl proto, že má ontologický důkaz v podstatě jen jeden krok, tudíž by měl být jednodušeji nahlédnutelný intuicí (a jak jsme říkali výše, kdyby nebyla Boží existence přístupná intuicí, nebylo by od čeho se odrazit). Locke tyto důkazy nezavrhne jako neplatné, ale jako nespolehlivé.⁹⁶ Jelikož podle Lockeana nemáme vrozenou ideu Boha

⁹¹ Esej IV,X,10

⁹² Rekonstruováno z Eseje IV,X

⁹³ Monadologie, G. W. Leibniz, 1925 SFINX, přeložil E.Čapek str.18

⁹⁴ Meditace III, str. 40

⁹⁵ Principy str. 23-25

⁹⁶ Esej IV,X,7

(někdo ji má jasnou a rozlišenou, někdo temnou, někdo žádnou), nemůžeme odtud vést důkaz.

3.4 Epistemologie

Při dokazování existence Boha užívají oba myslitelé způsob poznání, který má být neomylný, pokud máme klidnou a soustředěnou mysl. Jak Descartes⁹⁷, tak Locke⁹⁸, mluví o intuici (popřípadě o přirozeném světle), která nám bezprostředně odhalí zjevnou pravdu. Dále dedukcí (u Lockeova důkazem) dojdeme k dalším pravdám, které už nemusí být samy intuitivně zjevné, ale lze k nim dojít pomocí kroků, které intuitivně pravdivé jsou. Zde se podle obou filosofů člověk zdravé mysli nemůže splést, pokud postupuje vždy po oněch zjevných krocích.

Rozdíl mezi oběma nastává ve chvíli, kdy se bavíme o tom, jaký je rozsah poznání, a co je ještě možné považovat za vědu. Intuice a důkazy budou zjevně stačit v matematice a geometrii, a dle Lockeova dokonce i v etice. Podle Descartese můžeme jít ještě dále, a nalézt jistotu v přírodních vědách. Sice se mnohé ve světě jistému poznání vymkne (smíšené vjemy jako chutě a barvy), ale například optika patří mezi možné vědy.⁹⁹ Locke však nabízí ještě třetí způsob poznávání, a to smyslové.¹⁰⁰ Uznává, že se jedná o méně spolehlivý způsob zkoumání, ale přeci mu přiznává určitou platnost, zatímco Descartes vyřazuje z vědy veškeré poznání, které je pochybné. Rozdíl je též ve zdroji (myšlenkového) materiálu, se kterým pracujeme.

Zatímco veškeré ideje u Lockeova pochází ze zkušenosti, u Descartese jsou nám smysly, máme-li se bavit o jistém poznávání, naopak na škodu. Kde Locke přisuzuje velikou důležitost *abstrakci* z našich vjemů, která nám umožňuje poznávat obecné, Descartes tvrdí, že tyto „abstraktní“ ideje (jako obecný pojem substance) již musíme mít v sobě vrozené. U jednoho postupně hromadíme zkušenost, a učíme se je reflexí rozkládat, skládat a správně vztahovat, u druhého se snažíme oprostít od smyslovosti, a nahlédnout zřetelné pravdy, které se nám vyjeví ihned, jakmile odložíme dřívější předsudky a začneme

⁹⁷ Pravidla, pravidlo III, str. 23

⁹⁸ Esej IV,II,1

⁹⁹ Což sám dokázal, když formuloval zákony lomu a odrazu světla

¹⁰⁰ Esej IV,II,14

správně používat rozum. Jelikož vidíme, že Descartes spoléhá na nauku o vrozených idejích, kterou Locke později tvrdě kritizoval, podívejme se, jestli se Descartesovo pojetí nějak může s kritikou vyrovnat.

Lockeovy námitky rozhodně znějí přesvědčivě. Kdybychom měli lidskou mysl za jakési skladiště, kde se již od začátku nachází velké množství idejí, jistě by bylo zvláštní, kdybychom na to přicházeli až postupně a s obtížemi. Stejně tak je zjevné, že k nim nemá přístup každý (například nevzdělaný), přestože by je měla obsahovat mysl každého člověka. Představa vrozených idejí jako krabic ve skladišti je však zavádějící. Podívejme se na jiné, opatrnější vyjádření, které Descartes uvádí v Poznámkách k jednomu letáku:

"Nikdy jsem totiž nenapsal ani nesoudil, že by mysl potřebovala vrozené ideje, jež by byly něčím různým od její schopnosti myslet – avšak když jsem si všiml, že jsou ve mně myšlenky, jež nevycházejí z vnějších předmětů ani z určení mé vůle, nýbrž výhradně ze schopnosti myslet, jež je ve mně, začal jsem jim říkat *vrozené*, abych ideje čili poznatky, které jsou formami oněch myšlenek, odlišil od jiných, *získaných* nebo *vytvořených*."¹⁰¹

To znamená, že vrozené ideje jsou pevně spjaty se samotným rozumem, takže bychom mohli říci, že jsou to nutné způsoby našeho poznávání. Toto pojetí už se zdaleka tolik neliší od názoru Lockeova, podle něhož máme vrozené způsobilosti (vnímání, paměť, abstrakci, atd.). Vždyť ani u Lockeova nemáme vše zvnější, ale jsou věci, které nacházíme z pouhé reflexe, jako ideu sebe sama, či ideu vůle. Při takto umírněné tezi je posléze i jednodušší vysvětlit, proč se k těmto "vrozeným" idejím nedostáváme ihned, ale pouze po dlouhém výcviku rozumu. V dětství jednoduše ještě neumíme správným způsobem uvažovat, a necháváme se příliš mást smyslovým vnímáním. Stále se jedná o podstatný rozdíl mezi oběma mysliteli, ale takto již vrozené ideje pod světlem Lockeovy kritiky nevyznívají tak absurdně.

Slabinou, kterou pocít'ují v Descartesově systému je to, že cesta k poznání je vždy vnitřní. Sám v duchu musím správně na sebe navazovat dedukce, a měřítkem správnosti je jasnost a rozlišenost. To by nebyl problém, kdyby všichni považovali totéž za jasné a rozlišené, avšak už jen z množství námitek je zjevné, že tomu tak není. Některé věci, jako že když

¹⁰¹ Meditace str. 482

myslím, nemůžu nebýt, snad intuicí můžeme a musíme nahlédnout všichni, ale jiné, jako Descartesův důkaz Boha, se s jednoznačným souhlasem nesetká. Učitel nás může vést po řetězu důkazů, ale když nějaký článek neuznáme, nemůžeme postoupit dále. Netvrdím, že Locke se tomuto problému jednoznačně vyhne, ale jelikož u něj máme veškeré ideje ze zkušenosti, mělo by být možné poznatek převést zpět na zkušenost, a provést experiment, který by žáky v poznatku utvrdil. Karteziánský učitel musí spoléhat na to, že pečlivým předložením důkazu v posluchači probudí vrozené ideje rozumu, a žák nahlédne vše stejně jasně a rozlišeně, jako přednášející.

3.5 Vůle a svoboda

Krátkým srovnáním pojetí vůle se plynule dostaneme k poslednímu zásadnímu bodu, kterým je ontologická zakotvenost mysli. Co se vůle týče, mají oba myslitelé podobný názor na její roli. Je to mohutnost, která nám umožňuje konat, či od činu upustit. Oproti pasivnímu vnímání a rozumění je vůle aktivní část mysli, která umožňuje přivedení myšlenek a chtění k činnosti, ať už je jí souzení, či pohyb těla. V čem se však neshodnou, je pojetí svobody.

Oba myslitelé uznávají lidskou svobodu volit a činit podle svého rozhodnutí, a u obou tuto svobodu nahlížíme ihned, jakmile se podíváme do našeho nitra.¹⁰² Descartes samotnou vůli nazývá svobodnou, ale zároveň tvrdí, že nejvíc svobodní jsme tehdy, když správně užíváme rozum k nahlédnutí dobra, podle kterého se rozhodujeme.¹⁰³ Svobodu u Lockeova oproti tomu můžeme přisuzovat pouze člověku jako celku (je třeba i chtění a chápavost k rozhodování, pak teprve vůle umožní vykonat rozhodnutí). Zatímco Descartes obhajuje úplnou svobodu vůle i tváří v tvář vševědoucímu Bohu (čili deterministickému světu)¹⁰⁴, Lockovo pojetí je kompatibilistické¹⁰⁵ – ke svobodě stačí, když se sami za sebe rozhodujeme, a jsme schopni toto rozhodnutí vykonat.

Odlišný je též způsob, jakým podle našich dvou filosofů vůle pracuje. U Descartese se zdá být skutečně spontánní, a může buď zůstat v mezích chápavosti rozumu (což je

¹⁰² Srovnejme Esej II,XXI,7 a Principy str. 43

¹⁰³ Meditace IV. Str. 55

¹⁰⁴ Principy str. 45

¹⁰⁵ The Cambridge Companion to Locke, Locke's Philosophy of Mind, str. 94-98

správně), nebo je překračovat (což vede k chybám). U Locke je však vždy spjata s působením chtění, přesněji řečeno s vyhýbáním se nepohodě. Vůle nám umožňuje uniknout této nepohodě, a užíváme ji právě z tohoto popudu. Lze namítnout, že se přeci mnohdy nerozhodujeme na popud nějaké momentální nepohody, ale cíleně plánujeme své činy do budoucnosti (s výhledem na nějaké dobro). S tím Locke počítá¹⁰⁶, a tvrdí, že veškeré vztahování se k potenciálním dobrům způsobuje momentální neklid a nespokojenost se současným stavem. Nejsme tedy otroci základních pudů, a nevyhýbáme se pouze tělesné nepohodě, ale naopak můžeme správným uvažováním nahlédnout vyšší dobra, která nás zneklidní a donutí se snažit o jejich dosažení. U Locke tedy postupujeme schématicky takto:

Reflexe (zvažování budoucího dobra) → chtění → nepohoda → vůle (vykonání rozhodnutí).

3.6 Ontologická povaha mysli

Jelikož Descartesova odpověď na otázku, co je mysl, je poměrně jednoznačná, nastíním nejprve obtíže s jeho pojetím a posléze se pokusím interpretovat Lockeovo pojetí, které je poněkud opatrnější.

Descartesovy důvody k radikálnímu rozdělení *res cogitans* a *res extensa* byly napadány již jeho vrstevníky.¹⁰⁷ Mám za to, že Descartes svými argumenty o rozdílu duše a těla (viz kapitola o Descartesovi) dokazuje nanejvýše to, že si lze myšlení bez těla představit. Tím by snad byla prokázána možnost samostatné existence duše, ale ani to ne tak docela – je to možnost pouze logická (neobsahuje spor). Descartes uznává, že jsme s tělem pevně spojeni, a pouze z toho, že jsme věc myslící, nemůžeme nahlédnout, zda není myšlení *vždy* spojeno i s rozlehlostí. To, že je mezi myslí a tělem reálná odlišnost, dokazuje podle mě méně, než podle Descartese. Že mohou existovat tělesa bez myšlení bude málokdo popírat, ale Descartes chce nepochybně dokázat, že může existovat mysl bez těla. Teze, že Bůh by mohl učinit, aby duše existovala samostatně, je docela nekontroverzní. V šesté meditaci¹⁰⁸ se však objeví teze silnější, totiž, že když chápeme

¹⁰⁶ Esej II, XXI, 31-35

¹⁰⁷ Mnohé z námitek (třeba druhé, třetí a čtvrté) vyčítaly Descartesovi mimo jiné právě toto

¹⁰⁸ Meditace VI str. 70-72; Druhé námítky - Meditace str. 115-117

mysl jasně a rozlišeně jako odlišnou od těla, pak odlišná je. Já si však nejsem jistý (stejně jako Descartesovi kritici), že mysl bez těla můžu nahlédnout jasně a rozlišeně. Naopak mi přijde myšlení tak spjaté s tělesnými pocity, smyslovými vjemy a zejména představivostí, že je takřka nemožné, aby bylo jedno bez druhého. Kdybychom, jak Descartes doporučuje¹⁰⁹, všechny neodmyslitelné představy považovali za prázdné, obávám se, že by i čistě rozumové ideje pozbyly obsahu. I kdyby tomu tak však nebylo, pořád nevidím, proč by nahlédnutí rozumových a volních úkonů bez těla vylučovalo možnost, že tělo a mysl jsou spojené vždy, a jsou na sobě závislé (byť ne nutně – Bůh by je mohl rozdělit, kdyby se mu zachtělo). Je zvláštní, že sám Descartes zde zjevně velký problém neviděl, a na námitky podobného rázu odpovídal zpravidla pouhým zopakováním argumentace z *Meditací*.¹¹⁰

Jak jsem již naznačil na začátku této kapitoly (ve druhé a třetí podkapitole), Locke dualismus ani nevyvrací, ani nepotvrzuje. Z jeho důkazu Boha vidíme alespoň dvě věci. Hmota (jak ji chápeme my) nemá ve své přirozenosti myšlení, a pouhým pohybem a skládáním částic hmoty nelze k myšlení dospět. Také vidíme, že existuje Bůh, který je pouze myslící, a nikoliv hmotný. Obojí směřuje k pojetí, které je podobné Descartesovu. Přestože však Locke ukazuje, že myslet není v přirozenosti hmoty, je vždy velmi opatrný co se týče jakýchkoliv výpovědí o reálných esencích (pravé povaze jsoucna). Proto v kapitole *O rozsahu lidského poznání* připouští možnost, že by Bůh mohl přidat ke hmotě schopnost myslet.

"Vždyť s ohledem na naše představy není nic více vzdáleno našemu chápání, jestliže si představíme, že Bůh může, zachce-li se mu, nadbytečně vybavit hmotu schopností myslet, než kdyby ji nadbytečně vybavil další substancí se schopností myslet; vždyť přece nevíme, v čem myšlení spočívá, ani jakému druhu substancí se zlíbilo Všemohoucímu uštedřit tuto způsobilost, s níž se v žádném stvořeném jsoucnu nelze setkat jinak než pouze díky milosti a štědrosti Tvůrce."¹¹¹

Je možné, že tuto variantu zmínil jen jako teoretickou možnost, právě kvůli svému názoru, že nemůžeme nic říci o reálné esenci věcí (nehmotné jsoucno je stejně zvláštní a temné, jako myslící hmota). Je však snad též možné Lockovo prohlášení vnímat opačně, jako

¹⁰⁹ *Meditace III* str. 35

¹¹⁰ Například druhé námitky - *Meditace* str. 115-117

¹¹¹ *Esej IV,III,6*

opatrný návrh materialismu (materiální povaze všeho, kromě Boha). Tato varianta by sice nenacházela v Lockeově díle velkou oporu, ale dalo by se případně argumentovat tak, že Locke ve své době nemohl přiznat materialismus ze strachu z náboženských autorit (jako například biskupa Stillingfleeta, který ho obvinil z materialismu). Tomu by nasvědčovalo například to, že se ve čtvrtém vydání Eseje vyjadřuje daleko opatrněji a mluví častěji o nehmotnosti duše.¹¹²

Můj názor je, že odpověď leží někde uprostřed, a že Locke nezmiňoval přidání myšlení k hmotné substanci jen proto, aby byl konzistentní ve své epistemologii. Místo, kde se Lockeovi hodí tato idea hmoty s přidanou schopností myslet, je jeho pojetí zvířat (která, jak jsem psal v minulé kapitole, mají podle Lockeova určité mentální schopnosti).

Jak je známo, Descartes měl zvířata za pouhé složité stroje bez jakéhokoliv nároku na vědomí. K tomu měl dva hlavní argumenty. Jednak i nejhoupější mysl dokáže nějak vyjádřit svoje ideje (ať už řečí, nebo gestikulací), což u zvířat nesledujeme, přestože některá mají i hlasové orgány umožňující řeč (papoušci). Jednak by to ve spojení s Descartesovou koncepcí *res cogitans* znamenalo, že jsou všechna zvířata nesmrtelné duchovní substance, což je teologicky minimálně neatraktivní, neřkuli nepřipustné. Locke naproti tomu říká, že zvířata mají podobné způsobilosti mysli, jako my (jen slabší), kromě abstrakce, následkem čehož jim chybí řeč. Na druhou stranu je nepravděpodobné, že by Locke chtěl přisoudit zvířatům stejnou nesmrtelnost a duchovní vznešenost jako lidem. Pokud chce Locke obhájit vědomí zvířat, musí připustit jednu z variant:¹¹³

- 1) Zvířata mají duši stejně vznešenou a nesmrtelnou, jako lidé.
- 2) Zvířata mají méně dokonalou duši, která zaniká při smrti.
- 3) Myšlení ve zvířatech je připojené k hmotě a při smrti organismu zaniká.

Možnost první je problematická teologicky, a druhou vylučuje kartesiánské pojetí duše, u které se k nehmotnosti (tedy i nesloženosti a nedělitelnosti) pojí vždy nesmrtelnost. Byť to Locke nikde otevřeně netvrdí, nejpravděpodobnější se jeví možnost třetí.

Bůh je tedy u obou nehmotný a myslící, zatímco zvířata podle Descartese hmotná a nemyslí, a podle Lockeova hmotně založená a zároveň myslící. Zbývá zjistit pozici

¹¹² Cambridge Companion to Locke str. 98

¹¹³ Essays on the concept of mind in early-modern philosophy str.110-111

člověka. Jak jsem již řekl, podle Descartese je člověk duše, která je sice v tomto životě spojena s tělem, ale můžeme ji uvažovat i samostatně. U Lockeana můžeme buď přistoupit na Descartesovu pozici, nebo u nás, stejně jako u zvířat, necháme rozum nerozlučně spojený s tělem, případně ponecháme problém nezodpovězený.

Úplně převzít Descartesovo pojetí Locke nemůže, jelikož míní, že duše nemusí vždy myslet (když myslí, musí si toho být vědoma).¹¹⁴ Pokud by esence duše spočívala pouze v myšlení, nemohla by tedy za předpokladu, že nemyslí vždy, být spojitá (existovat v každém okamžiku). Tím by se zpochybnila i její nesmrtnost. Jelikož má však Locke člověka za morální subjekt, který v posmrtném životě může spravedlivě dojít odměny či trestu, musí se s nesmrtností duše nějak vypořádat. Jeho řešení je identita osobnosti (viz konec předchozí kapitoly), která roli nezničitelné myslící substance nahrazuje. I když nejsme vždy při vědomí, stačí, že když při vědomí jsme, spojuje naše paměť veškeré naše zkušenosti v jeden celek, čili v jednu osobu.

Návrh závislosti myšlení na lidském těle se zdá být v rozporu s nesmrtností, jelikož tělo dochází zániku. Na druhou stranu se však s přihlédnutím k tomu, co jsme řekli o osobní identitě, nabízí řešení. Můžeme si představit, že by smrt byla pouze dočasným přerušením vědomí, a osobnost by pokračovala v existenci poté, co by při posledním soudu opět nabyla těla. Nesmíme však opomenout, že Locke sám takové spekulace neprovádí, a zdržuje se souzení o věcech, které přesahují naši možnost poznání. O pravé podstatě mysli tedy u Lockeana na rozdíl od Descartese nic nenalezneme, ale po zvážení alternativ nemůžeme vyloučit, že by i u nás byla duše přidána ke hmotě.

¹¹⁴ Esej II,I,10-14 str. 99-103

Závěr

Doufám, že se mi zdárně podařilo nastínit téma pojetí mysli u dvou určujících novověkých filosofů, a přidat na několika málo místech i vlastní reflexi. Jestliže práce nabídla náležité otázky ohledně pojetí mysli a na některé se pokusila odpovědět, pak ve svém záměru uspěla. Samozřejmě by se dalo jít v mnoha dílčích tématech do větší hloubky a detailu, ale cílem práce bylo spíše zprostředkovat úvod do problematiky, a podnítit zájem čtenáře o novověkou filosofii.

Seznam použité literatury:

Primární literatura:

LOCKE, John. *Esej o lidském poznání*. Praha: OIKOYMENH, 2012. ISBN 978-80-7298-304-9

DESCARTES, René. *Pravidla pro vedení rozumu, Regulae ad directionem ingenii*. Praha: OIKOYMENH 2000. ISBN 80-7298-000-9

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5

DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii, Námitky a autorovy odpovědi*. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-084-X

DESCARTES, René. *Principy filosofie, Výbor doplněný dvěma dopisy princezně Alžbětě Falcké*. Praha: FILOSOFIA, 1998. ISBN 80-7007-112-5

Sekundární literatura:

SAVONIUS-WROTH, S.J., SCHUURMAN, P., and WALMSLEY, J.. *The Continuum Companion to Locke*. Continuum, 2010. ISBN 978-0-82642-811-0

CHAPELL, Vere. *The Cambridge Companion to Locke*. Cambridge University Press, 1994. ISBN 0-521-38772-8

MACHAMER, P., and MCGUIRE, J.E.. *Descartes's Changing Mind*. Princeton University Press, 2009. ISBN 978-0-691-13889-3

GLOMBÍČEK, P., HILL, J.. *Essays on the Concept of Mind in Early-Modern Philosophy*. Cambridge Scholars Publishing, 2010. ISBN 1-4438-1918-2

ALANEN, Lili. *Descartes's Concept of Mind*. Harvard University Press, 2003. ISBN 0-674-01043-4